

ПЕРААДОЛЕННЕ ЎЛАСНАЙ ГІСТОРЫІ: ВЕНСКАЯ *HASSLIEBE*  
Ў АЎСТРЫЙСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX ст.

Аўстрыйская літаратура другой паловы XX ст. мае выразна правакацыйную і эксперыментальную скіраванасць. Адною з адзнак гэтай літаратуры стала спецыфічнае адлюстраванне Вены, якое носіць амбівалентны характар і вылучаецца спалучэннем любові і нянавісці да гэтага горада. У гэтым артыкуле своеасаблівая *Hassliebe* да Вены разглядаецца на канкрэтных прыкладах, высвятляюцца вытокі і складнікі гэтага паняцця.

Вена – унікальнае месца на карце Еўропы. Гэты горад стаў сэрцам еўрапейскага памежжа, дзе змяшаліся шматлікія ўплывы, стварыўшы спецыфічны светапогляд ды ўнікальнае мастацтва. Вена мае непаўторнае аблічча, і, як і іншыя культурныя сталіцы, яна не толькі з’яўляецца цэнтрам літаратурнага жыцця, але і сама ператварылася ў частку мастацкага дыскурсу. Адною з рыс, якой адзначаецца сталіца Аўстрыі, стала асаблівае пачуццё *Hassliebe* ‘любові-нянавісці’. Здаецца, гэта слова ўжо глыбока ўкаранілася ў венскі дыкурс у шырокім сэнсе: у прэсе нярэдка можна сустрэць матэрыялы, прысвечаныя любові-нянавісці да гэтага горада ў літаратурным, тэатральным або гістарычным кантэксце.

Існаванне *Hassliebe* можна звязаць з развіццём у пасляваеннай Аўстрыі спецыфічнай *Anti-Heimatliteratur* – антыайчыннай літаратуры, эксперыментальнай па сваёй форме і змрочнай, песімістычнай паводле зместу. Яе з’яўленне стала адказам на пануючыя ў тагачаснай літаратуры тэндэнцыі да замоўчвання ролі аўстрыйцаў у злачынствах нацызму на карысць паказу ідылічнага жыцця правінцыі. У гэтым кантэксце *Hassliebe* ў дачыненні да сталіцы аўстрыі здаецца вытлумачальнай з’явай. На такую любоў-нянавісць звярталі ўвагу многія даследчыкі, сярод якіх можна адзначыць Р. Піхля (Robert Pichl), які ў адным са сваіх артыкулаў [1] вывучаў праявы гэтага пачуцця ў біяграфіі і творчасці І. Бахман (Ingeborg Bachmann, 1926–1973); а таксама Іну Хайн (Ina Hein) [2], Ёгана Крэфтнера (Johann Kräftner) [3] і інш.

У гэтым артыкуле мы разгледзім праявы венскай *Hassliebe* ў асобных творах такіх пісьменнікаў, як Э. Яндль (Ernst Jandl, 1925–2000), Т. Бернхард (Thomas Bernhard, 1931–1989) ды І. Бахман.

Падаецца, што стаўленне І. Бахман да Вены змянялася цягам жыцця, балансуючы паміж любоўю і нянавісцю: пісьменніца то цягнулася да гэтага горада, то дыстанцыявалася ад яго. Яна вырасла ў Карынтыі, горнай вобласці на мяжы са Славеніяй, а ў сталіцы правяла свае ўніверсітэцкія гады. Аднак застацца там надоўга яна не змагла: пісьменніца пераехала ў Рым, дзе правяла значную частку свайго жыцця. Нягледзячы на дыстанцыю ад Вены, яна шмат піша пра гэты горад: *ich bin besser in Wien, weil ich in Rom bin, denn ohne diese Distanz könnte ich es mir nicht für die Arbeit vorstellen* ‘у Рыме я лепей адчуваю Вену, бо без гэтай дыстанцыі я б не змагла ўявіць яе для сваёй працы’<sup>1</sup> [1, S. 186]. Р. Піхль тлумачыць ад’езд І. Бахман аб’ектыўнымі

<sup>1</sup> Тут і далей пераклад наш. – Л. Т.

прычынамі: адсутнасцю магчымасці самарэалізацыі і абьякавасцю афіцыйнай Аўстрыі [1, S. 184] – варта ўзгадаць, што прызнанне прыйшло да пісьменніцы ў Германіі, дзе яна атрымала прэмію Групы 47, і менавіта там былі ўпершыню апублікаваныя яе творы.

Складаныя адносіны І. Бахман з горадам адлюстраваліся і ў яе тэкстах – напрыклад, у адзіным завершаным рамане «Маліна» («Malina», 1971). Горад у гэтым тэксце прадстаўлены фрагментарна: у асноўным гаворка ідзе пра ўсяго адну вуліцу, Унгаргасэ, якую пратаганістка ператварае ва Унгаргасэнляндую – асобны свет, у якім у бяспецы і шчасці жывуць яна і яе каханы Іван: *ein winziges Land [...] ohne Gebietsansprüche und ohne rechte Verfassung, ein trunkenes Land, in dem bloß zwei Häuser stehen* ‘маленечкая краіна [...] без тэрытарыяльных прэтэнзій і сапраўднай канстытуцыі, п’яная краіна, у якой толькі два дамы’ [4, S. 28]. Можна сказаць, што перад намі зноў уцёкі, няхай і ўнутры горада, бо толькі так, схаваўшыся, магчыма зберагчы шчасце. Пацвярджэннем гэтаму служыць гора, якое прыходзіць на змену каханню: Іван аддаляецца ад пратаганісткі, і паралельна з гэтым усё больш пашыраецца яе венскі арэал – яна ўсё часцей мусіць пакідаць сваю Унгаргасэ і выходзіць у «знешнюю Вену», дзе любові ўжо няма.

Праявы *Hassliebe* можна адсачыць і ў творах Э. Яндля, аднаго з самых яркіх эксперыментатараў у аўстрыйскай лірыцы. Самы вядомы і самы венскі з яго вершаў «wien: heldenplatz» («вена: плошча герояў») адлюстроўвае знакаміты выступ Гітлера на аднайменнай венскай плошчы. Ён быў падрабязна разгледжаны В. Ч. Гронскай [5], таму спыняцца на ім мы не будзем.

Адным з адлюстраванняў Вены стала кароткае «haiku in wien» («хайку ў вене»), напісанае ў 1950-х: *je müder ich bin / umso lieber / bin ich in wien* ('чым больш я змораны / тым ахвотней / я бываю ў Вене') [6, S. 7] гэты лаканічны верш прапануе некалькі магчымасцей прачытання: ці гэта прызнанне ў любові да Вены, дзе змораны чалавек знойдзе адпачынак, або папрок у ляноце, які так часта робяць у адрас гэтага горада. Верагодна, абедзве інтэрпрэтацыі маюць права на існаванне: як і належыць хайку, гэты верш найперш адлюстроўвае няўлоўны настрой. Важна, што менавіта гэтае поле напружання паміж палярнымі ацэнкамі і ёсць прастора для зараджэння *Hassliebe* – у гэтым выпадку меланхалічна-пабляжлівай.

Іншае адлюстраванне горада – рэзка фізіялагічнае, нават вульгарнае, – зафіксавана ў вершы «franz hochedlinger-gasse» («вуліца франца хохэдлінгера», 1976): *wo gehen ich / liegen spucken / wursten von hunden / saufenkotz / ich denken müssen / in mund nehmen / aufschlecken schlucken / denken müssen nicht wollen* ‘Дзе я ісці / ляжаць пляўкі / сабачыя каўбасы / ваніты / я мусіць думаць / браць у рот / злізваць глытаць / мусіць думаць не хацець’ [6; S. 126]. Тут паэт-эксперыментатар кідае выклік як форме, так і зместу: верш напісаны без уліку правіл граматыкі, а змест выходзіць за рамкі таго, што прынята лічыць «паэтычным». Такім чынам, фланіраванне па Вене тут падвяргаецца своеасаблівай дэканструкцыі. Аўтар малое нетыповую для вытанчанай сталіцы карціну бруднай вуліцы, якая ў другой частцы пашы-

раецца, атрымліваючы новае, паралельнае вымярэнне: працэс мыслення. У матэрыяльным свеце, недасканалым і груба-фізіялагічным, неадольная патрэба думаць прыпадабняецца паглыннанню бруду. Магчыма, гэта можна прачытаць як літаратурнае метавыказванне – асабліва ў кантэксце пасляваеннай Аўстрыі. Чалавек, які мысліць, не можа ігнараваць злачынствы і хлусню, а пісьменнік, які бярэцца за выяўленне гэтай праўды, вырачаны на непрызнанне: як і І. Бахман, Э. Яндль на пачатку сваёй кар’еры мусіў друкавацца ў нямецкіх, а не аўстрыйскіх, выдавецтвах.

Адным з самых знакамітых і скандальных тэкстаў пасляваеннай аўстрыйскай літаратуры стала п’еса Т. Бернхарда «Heldenplatz» («Плошча герояў»). Гэта назва ўжо ўзгадвалася тут у сувязі з іншым аўтарам, Э. Яндлем: як і яго верш, твор Т. Бернхарда спасылаецца на падзеі 1938 г., калі быў абвешчаны аншлюс Аўстрыі да нацысцкай Германіі. П’еса была створана ў 1988 г. да 100-гадовага юбілею венскага Бургтэатра, у год, які адначасова стаў і 50-й гадавінай выступу Гітлера ў Вене.

Цэнтральным пунктам сюжэта становіцца самагубства прафесара Ёзэфа Шустэра, якое адбываецца за рамкамі тэксту і вызначае ўсё далейшае дзеянне. П’еса складаецца з трох сцэн: першая адлюстроўвае падрыхтоўку да пахавання ў кватэры прафесара каля плошчы Герояў, другая – само пахаванне, а трэцяя – трызну. Сярод дзеючых асоб – сям’я памерлага: яго брат прафесар Роберт, жонка і дзеці Анна, Вольга ды Лукас, а таксама калега прафесар Лібіг з жонкай, спадар Ландауэр і пакаёўкі. Усё дзеянне твора складаецца з размоў гэтых персанажаў: яны абмяркоўваюць прафесара і яго самагубства, уласнае мінулае, а таксама мінулае і будучыню Аўстрыі і Вены, тэатр, музыку і г. д.

*Hassliebe* пранізанаая найперш цэнтральная тэма твора – непераадоленае нацысцкае мінулае, якое найярчэй увасоблена ў галюцынацыях фрау Шустэр: яна чуе прывітальны гоман натоўпу, які вітае фюрэра на плошчы Герояў. Шустэры, сям’я яўрэйскага паходжання, былі вымушаны эміграваць у Англію, але пасля вайны вярнуліся. Аднак праз пяцьдзясят гадоў пасля ганебнага аншлюсу нічога не змянілася, і прафесар Роберт прамаўляе вельмі катэгарычныя абвінавачванні: *у кожным венцы сядзіць масавы забойца* [7, с. 117], з якімі згодны і спадар Ландауэр: *аўстрыйцы ня маюць выбару / што б аўстрыец ні выбіраў / выходзіць агіднае* [7, с. 130], і Анна: *сытуацыя сёння сапраўды такая ж / як была ў трыццаць восьмым / цяпер у Вене больш нацыстаў / чым у трыццаць восьмым* [7, с. 79]. Вена ў гэтых размовах становіцца квінтэсэнцыяй усёй Аўстрыі, і тое, што прамаўляецца ў дачыненні да яе, датычыцца цэлай краіны. Урэшце аказваецца зразумелым, што менавіта гэта і стала прычынай самагубства Ёзэфа Шустэра: ён не змог больш трымаць бясконцае паўтарэнне мінулага, і нават яго планы вярнуцца ў Оксфард не паслужылі паратункам.

Вярнуўшыся ў Вену і пасяліўшыся каля плошчы Герояў, Ёзэф спрабаваў пераадолець мінуўшчыну, нягледзячы на тое, што яго жонка не змагла яе забыць: *не магу ж я адмовіцца ад кватэры / толькі таму што ты чуеш*

*гэтыя крыкі з Плошчы герояў / кожны раз казаў ён / гэта ж значыла б што гэты Гітлер другі раз / выгнаў мяне з маёй кватэры* [7, с. 57]. Смерць Ёзэфа стала канчатковым пунктам гэтага змагання: ён прайграў. Такім чынам, абодва браты аднолькава ставяцца да сучаснай сітуацыі, але адзін не бачыць для сябе ніякага выйсця, а другі застаецца жыць, скарыўшыся абставінам. Верагодна, адным з тлумачэнняў можа стаць правінцыя, у тэксце ўвасобленая Нойгаўсам – вёскай, дзе знаходзіцца сямейны дом Шустэраў. Кінуўшы змагацца, Роберт збег туды ў пошуках спакойнага жыцця: *мой брат зрабіў сабе смерць / я зьехаў у Нойгаўс* [7, с. 122].

Туды ж мусіць пераехаць і ўдава прафесара. Але правінцыя, якая выяўляецца адзіным паратункам ад Вены, ні для каго з Шустэраў не становіцца домам. Яны не любяць вясковае жыццё – нават эскапіст прафесар Роберт штотыдзень наязджае ў горад, каб наведаць філармонію, а фрау Шустэр і пагатоў не зможа там жыць: *яна адразу вернецца ў Вену набачыш / яна не прызвычаеная да вясковага жыцця / людзі на вёсцы забіваюць розум і дух / заўжды казаў прафэсар* [7, с. 53]. Тут дыхатамія «Вена – правінцыя» ўзбагачаецца яшчэ адным вымярэннем – духоўным. Нягледзячы на агульны заняпад, Вена застаецца прытулкам культуры: усе Шустэры не ўяўляюць свайго жыцця без музыкі і тэатра, хоць яны і крытыкуюць сучасныя венскія канцэрты і спектаклі. Акрамя таго, заняпад акадэміі прафесар Роберт таксама звязвае з правінцыяй: *найважнейшыя катэдры займаюць тырольскія і зальцбургскія нацысты / [...] У ВНУ пануе нясьцярпнае невуцтва / усяго толькі альпійскае глупства нічога больш* [7, с. 138]. Можна зрабіць выснову, што, нягледзячы на нянавісць да Вены як увасаблення нявырашанай праблемы нацызму, персанажы, нават уцякаючы з горада, пастаянна вяртаюцца туды.

Важную ролю ў гэтай квазілюбові да горада адыгрывае настальгія. Абудва браты, самыя радыкальныя крытыкі Аўстрыі, адчуваюць тугу па мінулым. Узгадваючы Ёзэфа, прафесар Роберт кажа: *Ён хацеў вярнуць сабе музыку / ён хацеў вярнуць сабе маленства / але жыхары Вены ўжо не былі такімі / якімі яны засталіся ў яго памяці* [7, с. 113]. Менавіта музыка і тэатр, самыя тыповыя венскія асацыяцыі, застаюцца адзінай прычынай любіць гэты горад. Гэта пацвярджае і сам прафесар: *Я сам калі быць шчырым / толькі дзеля музыкі вярнуўся ў Аўстрыю [...] Вена больш не духоўны горад / перад вайной так / але пасля вайны ўжо не* [7, с. 150].

Такім чынам, персанажы «Плошчы герояў» апынаюцца ў венскай пастцы: яны так ці іначай не могуць жыць у гэтым горадзе, але і канчаткова пакінуць яго яны не ў стане. Прафесар Ёзэф вяртаецца сюды з эміграцыі, але не вытрымлівае і здзяйсняе самагубства, яго жонка пакутуе ад гістарычных галюцынацый, а брат уцякае ў правінцыю. Аднак нават уцёкі не становяцца паратункам: Вена цягне іх назад прыгажосцю – музыкай ды тэатрам – і ўспамінамі. Атрымліваецца, што нянавісць, частка гэтай усёмагутнай *Hassliebe*, абумоўлена гістарычна – нацызмам, які з плошчы Герояў маршам прайшоўся па вуліцах Вены і стаў часткай горада і яго жыхароў.

Такім чынам, сярод кампанентаў, з якіх складаецца *Hassliebe*, можна назваць настальгію, дыстанцыяванне, а таксама апазіцыю да правінцыі. Але ці можна сцвярджаць, што любоў-нянавісць да Вены – пачуццё, характэрнае толькі для другой паловы XX стагоддзя? Паспрабуем зрабіць сціслы экскурс у венскія тэксты аўстрыйскіх аўтараў, напісаныя задоўга да Другой сусветнай вайны.

Першы верш належыць Ф. Грыльпарцэру (Franz Grillparzer, 1791–1872) і называецца «Abschied von Wien am 27. August 1843» («Развітанне з Венай 27 жніўня 1843»): *Leb wohl, du stolze Kaiserstadt, / Zwar nicht auf lange, denk ich; [...] Schön bist du, doch gefährlich auch* ‘Бывай, горды горад кайзера / Але ненадоўга, я думаю; [...] Ты прыгожая, але і небяспечная’ [8, S. 288]. Ужо ў першых радках вобраз Вены амбівалентны, і негатыўны бок тут узмацняецца праз тое, што гаворка ідзе менавіта пра развітанне з горадам. Далей даведваемся, чаму гэты горад неабходна пакінуць: *Dazu dein Volk, ein wackres Herz, / [...] Das sich mit Märchen und mit Scherz / Der Wahrheit Bild umwunden. / Man lebt in halber Poesie, / Gefährlich für die ganze* ‘Да таго ж народ, слаўны сэрцам / каторы за казкай і жартам / хавае праўдзівую карціну. / жывуць у паўпаэзіі, / небяспечнай для сапраўднай’ [8, S. 288–289]. Цікава адзначыць, што ўжо ў сярэдзіне XIX стагоддзя на адрас Вены і яе жыхароў сыпаліся папрокі ў легкадумнасці і нежаданні бачыць праўду. Яшчэ больш цікавыя радкі пра паэзію, якія, з аднаго боку, пацвярджаюць рэпутацыю Вены як горада мастацтва, а з іншага – паказваюць, што мастацтва гэта не сапраўднае, бо насамрэч яно пагражае паўнавартаснай паэзіі. Верагодна, гэта месца можна прачытаць як металітаратурнае выказванне, бо, нягледзячы на сваю лаяльнасць да кайзера, Ф. Грыльпарцэр зазнаў цэнзуру і перашкоды для публікацыі. У апошніх радках верша прычына развітання канчаткова становіцца яснай: *Ob von der Reiselast Beschwer / Sich festre Bilder ründen* ‘Можа быць, ад цяжкай дарогі / узнікнуць моцныя карціны’ [8, S. 289]. Паэт мусіць пакінуць легкадумны горад прыгажосці, каб ствараць сапраўднае, «добрае» мастацтва – дзіўным чынам гэты намер перагукаецца з творчай стратэгіяй І. Бахман, якая найлепей магла пісаць пра Вену менавіта тады, калі пакінула яе.

Наступны твор, які мы разгледзім, быў напісаны амаль праз сто гадоў, – гэта верш «Wien» («Вена») А. Петцальда (Alfons Petzold, 1882–1923), апублікаваны ў 1923 годзе. Ён таксама пачынаецца развітаннем з горадам, афарбаваным вельмі адназначна: *Als ich dich ließ, da ballte ich die Hand / zu einer Faust des Hasses gegen dich* ‘калі я пакідаў цябе, спіскаў руку / у кулак нянавісці да цябе’ [9, S. 47]. Далей па тэксце Вена параўноўваецца з Малохам, які пажырае сваіх жыхароў, – такое экспрэсіянісцкае выяўленне горада наогул характэрнае для лірыкі 1920-х гадоў. Але пасля настрой верша рэзка мяняецца: *Ich sah nur dich, du meiner Kindheit Stadt, / dich und die alten, wohlbekannten Gassen / verraten und von aller Welt verlassen* ‘Я бачыў толькі цябе, горад майго дзяцінства, / цябе і старыя знаёмыя вуліцы / здраджаныя

і пакінутыя ўсім светам' [9, S. 48]. Гэты зменены погляд на горад – найперш заслуга настальгіі па дзяцінстве, спасылка на выключна асабістую эмацыйную сувязь. У самым канцы верша з'яўляецца характэрны венскі матыў – музыка: *Und Rührung fasste mich, als es mir schien, / als spiele auf der Ziehharmonika / ein Nachbar eine deiner Melodien* 'І мяне ахапіла замілаванне, калі мне здалося, / што на гармоніку іграе / сусед адну з тваіх мелодый' [9, S. 48]. Так на змену амаль апакаліптычнаму малюнку горада-людажэра прыходзяць успаміны і музыка, без якой, здаецца, немагчыма ўявіць сабе тэкст пра Вену.

Можна зрабіць выснову, што *Hassliebe* да Вены – адзнака не толькі пасляваеннай літаратуры: любоў і нянавісьць у адлюстраванні гэтага горада змешваліся здаўна. Натуральна, можна сказаць, што гэта датычыцца не толькі аўстрыйскай сталіцы, бо любы горад, які мае яшчэ адно вымярэнне, паралельнае фізічнаму, – тэкставае, – выконвае шматлікія функцыі, якія адпавядаюць розным канатацыям. Але ўсё ж Вена ўяўляе сабой асаблівы выпадак. Па-першае, *Hassliebe* стала часткай публічнага венскага дыскурсу, нечым нахштальт сталага атрыбута. Па-другое, літаратурнае ўвасабленне любові-нянавісці да Вены ў розных аўтараў розных часоў выяўляе паралелі. Так, нянавісьць да аўстрыйскай сталіцы і імкненне дыстанцыявацца ад яе звязана з больш глабальнымі, «гістарычнымі» прычынамі, непадуладнымі ні простаму чалавеку, ні творцу, які праз гэта зазнае яшчэ большыя пакуты, бо губляе магчымасць самарэалізацыі. А любоў да Вены заўсёды вызначаецца больш камернымі, асабістымі перажываннямі, якія найчасцей паглыбленыя ў мінулае. Магчыма, менавіта гэты канфлікт паміж калектыўнай і індывідуальнай гісторыяй служыць падмуркам для развіцця амбівалентнага стаўлення да Вены. Акрамя таго, асаблівай адзнакай гэтага горада можна лічыць музыку і мастацтва наогул: нават калі Вена не адлюстроўваецца ў тэксце тапаграфічна, яна абавязкова мае гукавое вымярэнне, і менавіта музычнасць і прыгажосць гэтага горада, узведзеная ў культ, з'яўляецца прычынай лепшай часткі *Hassliebe* – любові.

## ЛІТАРАТУРА

1. *Pichl, R.* Das Wien Ingeborg Bachmanns. Gedanken zur späten Prosa / R. Pichl // *Modern Austrian Literature*. – 1985. – № 3/4. – S. 183–193.
2. *Hein, I.* Von Lerneifer, Hassliebe und Desinteresse: Drei Konstruktionen Wiens aus japanischer Perspektive / I. Hein // *Nach Wien! Sehnsucht, Distanzierung, Suche* / Hrsg. N. Bachleitner, C. Ivanovic. – Peter Lang, 2015. – S. 115–142.
3. *Kräftner, J.* Eine Hassliebe – Französische Architekten in Wien / J. Kräftner // *Kulturelles Gedächtnis und interkulturelle Rezeption im europäischen Kontext* / Hrsg. E. Dewes. – Berlin: Akademie Verl., 2008. – S. 485–50.
4. *Bachmann, I.* Malina. Text und Kommentar / I. Bachmann. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2004. – 389 S.

5. Гронская, В. Ч. Паэтычнае выяўленне моўнага крызісу як крызісу аўстрыйскай нацыянальнай ідэнтычнасці ў лірыцы Эрнста Яндля / В. Ч. Гронская // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах. – Гомель, 2018. – С. 100–103.
6. Jandl, E. der beschriftete sessel. Autobiographische Gedichte und Texte / E. Jandl. – Salzburg und Wien: Jung und Jung, 2012. – 264 S.
7. Бэрнгард, Т. Плошча герояў / Т. Бэрнгард // ARCHE (Пачатак). – 2017. – № 1 (151). – С. 43–152.
8. Grillparzer, F. Sämtliche Werke / F. Grillparzer. – München, 1960. – Band 1. – S. 288-289.
9. Petzold, A. Gedichte und Erzählungen / A. Petzold. – Wien : Jugend und Volk, 1947. – S. 47–48.

This article focuses on *Hassliebe*, a special feature of the fictional depiction of Vienna in Austrian literature of the second half of the 20th century. *Hassliebe* is illustrated with concrete examples, and the origins and causes of this specifically Viennese feeling are investigated.

*Поступила в редакцию 28.01.2021*